

ÜSTÜN EVRENSEL DEĞER KAVRAMININ UYGULANABİLİRLİĞİNE YÖNELİK ÇABALAR*

EFFORTS ON THE APPLICABILITY OF THE CONCEPT OF OUTSTANDING UNIVERSAL VALUE

Veysel ÖZBEY¹, Duygu SABAN²

Öz

İnsanlığın ortak mirasını korumak üzere geliştirilen UNESCO Dünya Miras Listesi, günümüzün en etkili uluslararası koruma mekanizmasıdır. Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme ile ortaya çıkan üstün evrensel değer kavramı, UNESCO Dünya Miras Listesi'ne aday olan miraslara ilişkin en önemli ön koşullardan birisidir. Fakat bu ön koşulun pratikte ne şekilde uygulanacağını kararlaştırılmasına yönelik çabalar, ancak uzun yıllar boyunca süren tartışmalar sonrasında bir sonuca ulaştırılabilmektedir. Üstün evrensel değer kavramının tanımı, 2005 yılına kadar süren tartışmalar sonucunda yapılmıştır. Ancak teoride ortaya konulmuş olsa da listeye yönelik uygulanmasında bir geçiş dönemi yaşanmış ve 2009 yılı, kavramın pratikte nasıl ele alınması gerektiğine dair bir kırılma noktası olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sanat Tarihi, Mimari Koruma ve Restorasyon, UNESCO Dünya Miras Listesi Adaylık Süreci, UNESCO Dünya Miras Alanı, Üstün Evrensel Değer.

Abstract

The UNESCO World Heritage List, developed to protect the common heritage of humanity, is the most effective international protection mechanism today. The concept of outstanding universal value, which emerged with the Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, is one of the most important prerequisites for the heritages that are candidates for the UNESCO World Heritage List. However, efforts to decide how this prerequisite should be applied in practice could only come to a conclusion after many years of discussions. The definition of the concept of outstanding universal value was made as a result of the discussions that lasted until 2005. However, although it was put forward in theory, there was a transition period in its implementation within the scope of the listing process and 2009 became a breaking point in how the concept should be handled in practice.

Keywords: History of Art, Architectural Conservation and Restoration, Nomination Process for the UNESCO World Heritage List, UNESCO World Heritage Site, Outstanding Universal Value.

1. Bağımsız Araştırmacı, veyselozbey@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4454-2317>
2. Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, fduygu@cu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8906-6748>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi/Application Date
01.10.2022

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
08.12.2022

DOI
10.20875/makusobed.1197956

* Çalışma, "UNESCO Dünya Miras Listesi'ne Başvuru Süreci için Model Önerisi - Türkiye Kültürel ve Karma Miras Örnekleme" başlıklı Doktora Tez çalışmasından geliştirilerek üretilmiştir.

Bu makaleye atıf yapmak için:

Özbe, V. ve Saban, D. (2023). Üstün evrensel değer kavramının uygulanabilirliğine yönelik çabalar. *MAKU SOBED*, (37), 17-27. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1197956>

EXTENDED SUMMARY

Campaigns for the heritage of Abu Simbel in 1959, Venice in 1966 and Borobudur in 1970 have shown that international campaigns can be successful in protecting cultural heritages. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage was signed in 1972, and the first heritage sites were defined in the UNESCO World Heritage List in 1978. Today, the list has become the most efficient and effective international mechanism for the protection of the common heritage of humanity.

This study examines the concept of outstanding universal value and its significance in the process of accepting a heritage to the UNESCO World Heritage List. The examination focuses on the UNESCO World Heritage Committee decisions and tries to outline the breaking point for the concept using content analysis of the decisions.

The process for a state party that wishes to inscribe its heritage on UNESCO World Heritage List starts with registering the heritage on the UNESCO tentative list of the relevant state party. The nomination file for the selected heritage is then prepared by the competent authorities of the state party and submitted to the UNESCO World Heritage Centre, and the UNESCO World Heritage Committee decides whether the heritage will be included in the list. In order for the heritage to be inscribed in the list, it must be accepted by the Committee that it has outstanding universal value. The concept of outstanding universal value emerged with the aim of providing practicality in the implementation of the Convention. The term, which was first used in the Convention, was developed and discussed in the following years. In 1980, ten criteria were defined that heritages are expected to meet, in order to decide whether candidate heritages are of outstanding universal value. In 1998, it was defined how outstanding universal value should be handled. The 2005 revision of the Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention included the definition of outstanding universal value.

The Committee expects a heritage to meet three conditions for it to be considered having an outstanding universal value. For this reason, during the application of a heritage to the List, a “statement of outstanding universal value” regarding the heritage is requested from the states parties. In this statement, the information brief synthesis, justification for criteria, statement of integrity, statement of authenticity (for properties nominated under criteria i to vi) and requirements for protection and management of the inheritance should be given clearly. In 2006, the committee requested the advisory bodies to form a compendium on the concept of outstanding universal value and the applicability of heritages in nomination processes. In the first half of 2008, the advisory bodies completed and published their compendiums.

Another important development in terms of outstanding universal value has been the demand for retrospective statements of outstanding universal value. In 2007, it was decided to submit the retrospective statements of outstanding universal value of the heritages on the list to the committee by the states parties, and the first retrospective statement within the scope of the application was accepted by the Committee in 2009.

The concept of outstanding universal value emerged with the Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage and has become the most indispensable element of the UNESCO World Heritage List application of the convention. What the concept should mean could be decided as a result of long years of discussions. Efforts have also been made on the intelligibility and applicability of the concept. 2005 was a breaking point in the definition of the concept and 2009 in its practical applicability.

1. GİRİŞ

Kızıldeniz'i Akdeniz'e bağlayan Süveyş Kanalı, uzun yıllar süren çalışmalar sonucunda, 1869 yılında tamamlanmıştır. Bu gelişmenin ardından Avrupa, Mısır'ın zengin tarihsel hazinesinin farkına varmıştır. Mısır yetkili makamlarının Antik Mısır Uygarlığı kalıntıları ve İslâm eserleri ile harmanlanan zengin kültürel miraslarına gereken değeri vermediğini düşünen Avrupalı uzmanlar, Mısır halkına koruma bilinci kazandırmak üzere çalışmalar yürütmüştür (Reid, 1992, ss. 57-58). Avrupalı ülkelerin bu çabaları, bölgedeki miras korumacılığının gelişmesini sağlamıştır.

Mısır'ın güneyinde, Nil Nehri üzerine Asvan Barajı'nın projelendirilmesi ile baraj gölü altında kalacak olan Ebu Simbel Tapınağı başta olmak üzere pek çok tarihî eserin korunması adına, 1959 yılında Mısır ve Sudan hükümetleri UNESCO'ya başvurmuştur. Bu gelişmenin ardından alandaki arkeolojik kazı çalışmaları hızlanmış, Abu Simbel ve Philae Tapınaklarının sökülüp parçaları, güvenli bir alana taşınarak yeniden birleştirilmiştir (Ürün, 2016, s. 4). Yaşanan bu olay, kültürel bir mirasın korunabilmesi için uluslararası bir kampanyanın başarılı olabileceğini göstermiştir. Bu yeni dönemde, 1966 yılında Venedik (İtalya) ve 1970 yılında Borobudur (Endonezya) için de benzer uluslararası kampanyalar başlatılmış ve başarı ile sonuçlandırılmıştır (Labadi, 2013, s. 26). Bu gelişmelerle birlikte, 12 Ekim - 14 Kasım 1970 tarihleri arasında gerçekleşen UNESCO 16. Genel Konferansı çerçevesinde insanlık için önem taşıyan kültürel varlıkların korunması adına 14 Kasım 1970 tarihinde "Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhrac ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması için Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme" imzalanmıştır.

İnsanlığın ortak kültürel mirasının korunmasına yönelik en önemli dönüm noktası, UNESCO çatısı altında Dünya Miras Listesi'nin geliştirilmesi olmuştur. UNESCO 17. Genel Konferansı, 17 Ekim - 21 Kasım 1972 tarihleri arasında Paris'te toplanmış ve kültürel varlıkların uluslararası boyutta korunması çabalarının artması sonucunda (Merryman, 1986, ss. 832-833) 16 Kasım 1972 tarihinde "UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme" (Sözleşme) kabul edilmiştir. Sözleşmenin uygulanması konusunda tartışmaların yoğunlaştığı hazırlık sürecinin ardından UNESCO Dünya Mirası Listesi (DML) oluşturulmuş ve ilk olarak Eylül 1978 tarihinde sekiz miras, DML'ye dâhil edilmiştir. Sözleşme'nin imzalandığı günden bugüne kadar olan süreç içerisinde DML, insanlığın ortak mirasının korunmasında en başarılı uluslararası yasal araçlardan birisi olmuştur (ICOMOS, 2004, s. 52). DML'ye başvuruların düzenlenmesi ve koordinasyonun sağlanması için UNESCO Dünya Miras Merkezi (WHC) kurulmuştur. Aday mirasların DML'ye dair başvurularına yönelik karar mekanizması olarak da UNESCO Dünya Miras Komitesi (Komite) oluşturulmuştur. Komite'nin karar alma sürecinde, miraslarla ilgili teknik konularda Komite'ye yardımcı olmak üzere danışma organları görevlendirilmiştir. DML'de mirasların adaylık süreçlerine ilişkin prosedürler ve uygulamalar, düzenli bir şekilde revize edilmekte ve bu vesile ile insanlığın ortak mirasının korunmasında süreklilik yakalanmaya çalışılmaktadır. Günümüzde gelinen noktada UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde 1154 miras yer almaktadır (2022 yılı için). Bu mirasların 897'si kültürel, 218'i doğal ve 39'u karma miraslardan oluşmaktadır (WHC, 2022).

Bu çalışmada UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kabul süreci, üstün evrensel değer kavramı ve kavramın DML'ye kabul sürecindeki önemini araştırmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda UNESCO Dünya Miras Komitesi tarafından alınmış olan kararlara odaklanılarak, içerik analizi yöntemiyle kararlar kronolojik olarak incelenmiş, üstün evrensel değer kavramının ortaya çıkışı ve süreç içerisinde gelinen nokta ana hatlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

1.1. UNESCO Dünya Miras Listesi'ne Yönelik Adaylık Süreci

Sınırları içerisinde bulunan bir mirası DML'ye aday göstermek isteyen Sözleşme'ye taraf bir devletin yetkili kurumu, öncelikle bahsi geçen mirası taraf devletin UNESCO geçici listesine yazdırması gerekir. UNESCO Dünya Miras Merkezi'nin koordinasyonunda taraf devlet, kendi taraf devlet UNESCO geçici listesinde bulunan bir mirasını DML'ye aday göstermeyi kararlaştırdığında, mirasın adaylık dosyasını hazırlayarak Komite'nin karar verebilmesi için Merkez'e sunar. Dosya, öncelikle formata uygunluk açısından Merkez'de incelenir ve var ise eksikliklerin tamamlanması istenir. Aday mirasın ilgili danışma organı ya da organları, alana bir uzman ekip göndererek Komite'ye yönelik tavsiye raporunu hazırlar ve Merkez'e iletir. Komite, tavsiye raporunu dikkate alarak, en erken düzenlenen olağan toplantısında mirasla ilgili kararını verir. Mirasın DML'ye kabulüne yönelik karar verilebilmesi için mirasın "üstün evrensel değer" taşıması ve dünya miras alanı seçim kriterlerinden en az birisini karşılaması beklenir.

Komite, adaylık dosyası tamamlanmış mirasın Liste'ye kabulü ile ilgili aşağıda sıralanan dört karardan birisini verir;

- a) **Kabul:** Komite, bir mirasın DML'ye kaydedilmesine karar verdiğinde, danışma organlarının rehberliğinde mirasa dair üstün evrensel değer beyanını kabul etmiş olur. Üstün evrensel değer beyanı, Komite'nin mirasın üstün evrensel değere sahip olduğuna ilişkin tespitinin bir özetini içermeli ve bütünlük koşullarının değerlendirilmesi ile kültürel ve karma miraslar için özgünlük durumu dâhil, mirasın hangi kriterlere göre gerekçelendirilerek kaydedildiğini tanımlamalıdır. Aynı zamanda yürürlükteki koruma ve yönetim ile gelecekte ortaya çıkması muhtemel koruma ve yönetim gerekliliklerine ilişkin bir açıklamayı da içermelidir. Üstün evrensel değer beyanı, mirasın gelecekteki koruma ve yönetim planı için temel oluşturacaktır. Gerektiğinde, üstün evrensel değer beyanının koruma ve yönetim bölümü, UNESCO Dünya Mirası Komitesi tarafından, taraf devlet ile görüş alışverişinde bulunarak ve ayrıca danışma organlarının incelemesi ile güncellenebilir. Bu tür güncellemeler, periyodik raporlama döngülerinin sonuçlarına göre periyodik olarak veya gerekirse Komite'nin herhangi bir olağan toplantısında yapılabilir. UNESCO Dünya Mirası Merkezi, üstün evrensel değer beyanlarını, miras adı değişikliği ve miras alanlarında küçük sınır değişikliklerine kadar, değişikliğe ilişkin olarak alınan sonraki kararlara göre otomatik olarak güncel tutacak ve ilgili danışma organları ile mutabık kalınan olgusal hataları düzeltecektir. Mirasın DML'ye kaydı esnasında Komite, dünya mirasının korunması ve yönetimi ile ilgili başka tavsiyelerde de bulunabilir. Üstün evrensel değer beyanları, Komite tarafından raporlarda ve yayınlarda belirtilir (WHC, 2021, ss. 48-49).
- b) **Dosya İade:** UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin ek bilgi için taraf devlete geri göndermeye karar verdiği adaylıklar, incelenmek üzere bir sonraki UNESCO Dünya Miras Komitesi Olağan Toplantısı için yeniden sunulabilir. Ek bilgiler, Komite tarafından incelenmesi istenen yılın, 1 Şubat tarihine kadar UNESCO Dünya Miras Merkezi Sekreteryası'na ulaştırılmalıdır. Eğer 1 Şubat hafta sonuna denk geliyorsa, adaylık dosyası, bir önceki cuma günü saat 17.00'ye (Greenwich Ortalama Zamanı) kadar teslim edilmelidir. Sekreteryaya, değerlendirilmek üzere adaylık dosyasını ilgili danışma organlarına ivedi bir şekilde iletilecektir. Adaylık ile ilgili ilk Komite kararından sonraki üç yıl içinde Komiteye sunulmayan iade miras adaylığı, Uygulama Rehberi 168. paragrafta belirtilen prosedürler ve iş takvimi izlenerek incelenmek üzere yeniden sunulduğunda, yeni bir adaylık olarak kabul edilecektir. Taraf devletler, Komite'nin tavsiyelerinin nasıl ele alınabileceğini danışmak için ilgili danışma organlarından ve/veya UNESCO Dünya Mirası Merkezi'nden tavsiye isteyebilirler (WHC, 2021, s. 50).
- c) **Karar Erteleme:** Komite, daha derinlemesine bir değerlendirme veya çalışma ya da taraf devlet tarafından yapılacak önemli bir revizyon için adaylığı ertelemeye karar verebilir. Taraf devlet, ertelenen aday mirası sonraki herhangi bir yıl içinde yeniden sunmaya karar verirse, 1 Şubat tarihine kadar UNESCO Dünya Miras Merkezi Sekreteryası'na adaylık dosyasını ulaştırmalıdır. Eğer 1 Şubat hafta sonuna denk geliyorsa, adaylık dosyası, bir önceki cuma günü saat 17.00'ye (Greenwich Ortalama Zamanı) kadar teslim edilmelidir. Böyle bir adaylık daha sonra, 168. paragrafta belirtilen prosedürlere ve iş takvimine göre miras alanına bir değerlendirme ziyareti de dâhil olmak üzere tam bir buçuk yıl boyunca ilgili danışma organları tarafından yeniden değerlendirilecektir. Taraf devletler, Komite'nin tavsiyelerinin ne şekilde ele alınabileceğini tartışmak için ilgili danışma organından ve/veya UNESCO Dünya Mirası Merkezi'nden tavsiye almaya teşvik edilmektedir. Taraf devletler, gerekli durumlarda bir danışma organı teknik ziyareti için davette bulunmayı düşünebilirler (WHC, 2021, s. 50).
- d) **Ret:** Komite, bir mirasın DML'ye kaydedilmemesi gerektiğine karar verirse, istisnaî durumlar dışında aynı mirasın adaylığı, tekrar Komite'ye sunulamaz. Bu istisnaî durumlar arasında yeni keşifler, mirasla ilgili yeni bilimsel bilgiler veya ilk adaylıkta sunulmayan farklı kriterler olabilir. Bu durumlarda, miras yeni bir adaylık ile sunulmalıdır (WHC, 2021, s. 49).

2. ÜSTÜN EVRENSEL DEĞER KAVRAMI VE GELİŞİM SÜRECİ

Dünya miras alanı kavramı, uzun süreli korunan, yenilenemeyen ve yeri doldurulamaz olan nadir alanlara gönderme yapar; bu sebeple dünya miras alanları için temel sorunlardan birisi, mirasın korunma durumudur (Nian vd., 2019, s. 2). Üstün evrensel değer (ÜED), kesin ve sabit bir tanımı olmaksızın, Sözleşme'nin uygulanmasında pratiklik sağlamak amacı ile ortaya çıkmıştır (Pereira Roders ve van Oers, 2010, s. 225). Bu sebeple ÜED kavramı, güncel koşulların gerekliliklerine göre değişim ve gelişim

göstermektedir. Sözleşme taslağının ilk halini düzenlemek amacı ile 1968 yılında, Stockholm’de “İnsan Çevresine Dair Birleşmiş Milletler Konferansı” gerçekleştirilmiştir. Taslakta, “evrensel değer” taşıyan mirasların uluslararası mekanizmalarla korunması hedeflenmiştir. UNESCO tarafından Nisan 1972 tarihinde taslağın üzerinde tartışmak ve UNESCO Genel Konferansı hazırlıklarını gözden geçirmek adına Hükümet Uzmanları Komisyonu kurulmuştur. Komisyonun 128 maddede değişiklik öneren raporunda, taslak üzerinde en etkili olan önerilerinden birisi, “evrensel değer” ifadesine “üstün” sıfatının eklenmesi tavsiyesi olmuştur. Böylelikle ÜED tanımının, miraslara dair önemli ölçüde sınırlama getirmesi sağlanmıştır (Labadi, 2013, s. 27). Komisyonun bu önerisi kabul edilerek “üstün evrensel değer” terimi ilk defa Sözleşme’nin giriş bölümünde kullanılmıştır (Cleere, 1996, s. 227).

Sözleşme’ye göre UNESCO Dünya Miras Komitesi, Sözleşme’ye taraf bir devlet üzerinde bir mirasa yönelik üstün evrensel değer tanımı yapmaya mecbur tutma yetkisine sahip değildir. Bu sebeple taraf bir devlet, sınırları içerisinde yer alan bir mirasın, ilgisizlik nedeniyle ya da düşmanca bir tavır takınarak üstün evrensel değer taşıdığı (taşısı bile) kabul etmeyebilir (Francioni, 2002). DMK’nın 1980 yılında gerçekleştirilen 4. Olağan Toplantısı’nda, altısı kültürel, dördü doğal toplam on kriter, miraslar üzerinde ÜED tanımlamada kullanılmak üzere kabul edilmiştir (WHC, 1980). Çeşitli uluslararası tartışmaların sonucunda ÜED kavramı ile ilgili 1998 yılında Amsterdam’da gerçekleştirilen “Doğal ve Kültürel Miras Uzmanları Küresel Strateji Toplantısı” esnasında şu ifadelerle yer verilmiştir; “*Üstün evrensel değerlerin gerekliliği, tüm insan kültürlerinde ortak olan veya tüm insan kültürleri tarafından ele alınan evrensel nitelikteki sorunlara olağanüstü bir yanıt olarak değerlendirilmelidir (...)*” (WHC, 1998, s. 15; Tablo 6).

DMK’nın 1977 yılında gerçekleşen ilk olağan toplantısında, Dünya Mirası Sözleşmesi’nin Uygulanmasına İlişkin Uygulama Rehberi (Uygulama Rehberi) Taslağı ile birlikte ICOMOS kriterleri taslağı kabul edilmiştir (WHC, 1977). Mirasların adaylık süreçlerinin, kabul koşullarının, yetkili kuruluşların görev tanımlarının ve Sözleşme’ye dair detayların ne şekilde uygulanacağına dair önemli bilgilerin yer aldığı Uygulama Rehberi, düzenli olarak ele alınarak revize edilmektedir. Rehberin 2005 yılı revizyonunda, ÜED tanımı yapılarak ilgili süreçlerde uygulanabilirlik ve nitelendirilebilirlik yakalanmıştır. Rehberde tanım, “*uluslarüstü (siyasal sınırları aşan) enderliğe ve tüm insanlığın mevcut ve gelecek nesilleri için ortak bir değere sahip kültürel ve/veya doğal önem*” olarak ele alınmıştır (WHC, 2005a).

3. UNESCO DÜNYA MİRAS KOMİTESİ’NİN ÜSTÜN EVRENSEL DEĞER KABUL KOŞULLARI

Sözleşme’ye taraf devletlerin tanımladığı bir mirasın üstün evrensel değer taşıdığı UNESCO Dünya Mirası Komitesi tarafından kabul görmesi için mirasın,

- Dünya miras alanı seçim kriterlerinden en az birisini karşılaması (WHC, 2021, Madde 77)
- Bütünlük ve/veya özgünlük koşullarını sağlaması (WHC, 2021, Madde 78)
- Korunmuşluk düzeyinde yeterlilik ve yönetim planı ile korunmanın teminat altına alması (WHC, 2021, Madde 78) beklenir.

Bu sebeple bir mirasın Liste’ye başvurusu esnasında taraf devletlerden, mirasla ilgili iki adet A4 boyutunda kâğıdı geçmeyecek şekilde “*üstün evrensel değer beyanı*” istenir. Bu beyanda mirasa ait;

- Kısa sentez (Brief synthesis),
- Dünya miras alanı seçim kriterleri için gerekçelendirmeler,
- Bütünlük beyanı (tüm alanlar için),
- Özgünlük beyanı (kriter 1 – kriter 6’yı karşılayan alanlar için),
- Koruma ve Yönetim gereksinimleri,

bilgileri açık bir şekilde belirtilmelidir (WHC, 2021, Ek 10).

4. UNESCO DÜNYA MİRAS KOMİTESİ’NDE ÜSTÜN EVRENSEL DEĞERİN UYGULANABİLİRLİĞİNE YÖNELİK TARTIŞMALAR

Çin Halk Cumhuriyeti’nin Suzhou kentinde, 2004 yılında gerçekleştirilen Komite’nin 28. Olağan Toplantısı’nda, Komite, “üstün evrensel değer kavramı üzerine tüm bölgelerden uzmanların katılımı ile özel bir toplantının düzenlenmesi” doğrultusunda bir istekte bulunmuştur (WHC, 2004, s. 12). Bu talep üzerine UNESCO Dünya Miras Merkezi ve taraf devlet Rusya Federasyonu’nun ortak girişimleri ile 6-9 Nisan 2005

tarihleri arasında Tataristan Cumhuriyeti'nin (Rusya Federasyonu) Kazan şehrinde “üstün evrensel değer” kavramına ilişkin özel bir uzmanlar toplantısı gerçekleştirilmiştir.

Uzmanlar toplantısının sonuçları 2005 yılında, Durban kentinde gerçekleştirilen Komite'nin 29. Olağan Toplantısı'nda tartışılmıştır. Toplantıda ortaya konulan tavsiyelerin, uygulanmasında yarar bulunan pratik önlemler içerdiği kabul görmüştür. Fakat Komite, mirasların adaylık süreçlerinde üstün evrensel değer kavramının tanımlanmasına dair endişelerine tam olarak karşılık bulamadığı gerekçesi ile ÜED kavramı üzerinde daha fazla çalışma yapılması gerektiğine karar vermiştir (WHC, 2005b, s. 149).

Vilnius kentinde, 2006 yılında düzenlenen Komite'nin 30. Olağan Toplantısı'nda Komite, “(...) üstün evrensel değere yönelik tartışmaların nasıl yorumlanacağı ve uygulanacağı konusunda örneklemelerin yer aldığı rehber kılavuz niteliğinde derlenmiş, ilgili materyal ve kararlardan oluşan iki adet kompendiyum oluşturulması” isteğinde bulunmuştur. İlk kompendiyumun “üstün evrensel değer kavramını ve aday mirasların dünya miras alanı seçim kriterlerine göre UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kaydedilmesini” içermesi istenmiştir (WHC, 2006, s. 165).

Yeni Zelanda'nın Christchurch şehrinde, 2007 yılında düzenlenen Komite'nin 31. Olağan Toplantısı'nda, ilk kompendiyumun bir taslağı Komite'ye sunulmuştur. Komite, Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) ve Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN) tarafından hazırlanan ilerleme raporlarını inceleyerek danışma organlarından “kriterlerin ayrıntılı analizlerini, her bir kriterin altında yer alan dünya miras alanlarının listesini, önemli örneklerin yanı sıra özgünlük, bütünlük ve yönetim uygulamalarına ilişkin yansımaları içerecek şekilde raporlarını uyumlu hale getirmelerini” talep etmiştir. Komite, ICOMOS'tan özel olarak “nihai raporda arkeolojik sit alanlarını ve bunların UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne kaydedilmelerine dair eşik noktalarını dikkate almasını” istemiştir. Komite ayrıca, ICOMOS ve IUCN'den, “UNESCO Dünya Miras Merkezi ile istişare içinde, Komite tarafından Komite'nin 32. Olağan Toplantısı'nda (2008) değerlendirilmek üzere ilk kompendiyuma son halini vermelerini” istemiştir (WHC, 2007, s. 185).

IUCN, doğal miras alanlarına yönelik “Üstün Evrensel Değer: Doğal Varlıkların Dünya Mirası Listesi'ne Kaydedilmesine Yönelik Standartlara İlişkin bir Kompendiyum” başlıklı çalışmasını, Nisan 2008 tarihinde tamamlamış, ardından ICOMOS, “Üstün Evrensel Değer: Kültürel Varlıkların Dünya Mirası Listesi'ne Kaydedilmesine Yönelik Standartlara İlişkin Kompendiyum” başlıklı çalışmasını, Mayıs 2008 tarihinde sonuçlandırmıştır.

Kanada'nın Québec kentinde, 2008 yılında gerçekleştirilen Komite'nin 32. Olağan Toplantısı'nda, üstün evrensel değer kavramı üzerindeki tartışmalar sonuçlandırılmış ve danışma organları ICOMOS ve IUCN'in hazırlamış oldukları kompendiyumlar yayınlanmıştır. Komite, danışma organlarından ICOMOS ve IUCN'in kompendiyumlarının entegre edilmesini ve adaylıkla ilgili Karşılaştırmalı Analiz bölümünün nasıl ele alınması gerektiğini değerlendirerek Merkez bünyesinde yayınlattırılmasını istemiştir. Toplantıda ayrıca, aday bir mirasın üstün evrensel değer taşıdığı için Komite tarafından kabul edilebilmesi için aday mirasın taşınması gereken üç temel unsura vurgu yapılmıştır. Komite, aşağıda sıralanan bu unsurların titiz, nesnel ve tutarlı olarak sorgulanmasına dayalı mevcut uygulamayı desteklediğini de belirtmiştir (WHC, 2008, ss. 225-226);

- a) *Aday mirasın, 10 adet dünya miras alanı seçim kriterlerinden bir veya daha fazlasını karşılaması gerekir* (Paragraf 77);
- b) *Mirasın bütünlük ve/veya özgünlük koşullarını karşılaması gerekir* (Paragraf 79 ve Paragraf 95);
- c) *Mirasın korunmasını sağlamak için uygun bir koruma ve yönetim sistemine sahip olması gerekir* (Paragraf 78).

4.1. Dünya Miras Alanı Seçim Kriterleri

Bir mirasın DML'ye kayıt edilebilmesi için Komite tarafından kabul edilen on adet dünya miras alanı seçim kriterlerinden en az birisini karşılaması beklenir. Bu kriterlerin altısı kültürel, dördü doğal kriterler olarak tanımlanmıştır. Kültürel kriterleri karşılayan miraslar kültürel miras, doğal kriterleri karşılayan miraslar doğal miras, hem kültürel hem doğal kriterleri karşıladığı kabul gören miraslar ise karma miras olarak tanımlanır. Dünya miras alanı seçim kriterleri şunlardır:

1. *İnsanın yaratıcı dehasının üst düzeyde bir temsilcisi olması,*

2. *Dünyanın bir kültür bölgesinde veya bir dönemde mimarlık veya teknoloji, anıtsal sanatlar, kent planlama veya peyzaj tasarımı alanlarında önemli gelişmelere ilişkin insanî değer alışverişlerine tanıklık etmesi,*
3. *Yaşayan veya yok olan bir kültürel geleneğin veya uygarlığın istisnâî, ender rastlanan bir temsilcisi olması,*
4. *İnsanlık tarihinin önemli bir aşamasını veya aşamalarını gösteren bir yapı tipinin, mimarî veya teknolojik bir bütünü veya bir peyzajın istisnâî örneği olması,*
5. *Özellikle geri dönülmez bir değişimin etkisi altında hassaslaşmış olan çevre ile insan etkileşiminin veya bir kültürün/kültürlerin temsilcisi olan, geleneksel insan yerleşimi, arazi kullanımı veya deniz kullanımının istisnâî bir örneği olması,*
6. *İstisnâî evrensel önem taşıyan sanatsal veya edebî eserler, inançlar, fikirler, yaşayan gelenekler ve olaylarla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olması (Komite bu kriterin tercihen diğer kriterler ile birlikte kullanılması gerektiğini kabul etmektedir),*
7. *Üstün doğal fenomenleri veya eşsiz doğal güzelliklere ve estetik öneme sahip olan alanları içermesi,*
8. *Yaşamın kaydı, yer şekillerinin oluşumunda devam eden önemli jeolojik süreçler veya önemli jeomorfik veya fizyografik özellikler dâhil dünya tarihinin önemli aşamalarını temsil eden istisnâî örneklerden olması,*
9. *Kara, tatlı su, kıyı ve deniz ekosistemleri ve hayvan ve bitki topluluklarının evrim ve gelişiminde devam eden önemli ekolojik ve biyolojik süreçleri sunan istisnâî örneklerden olması,*
10. *Bilim veya koruma açısından istisnâî evrensel değere sahip tehlike altındaki türleri içeren yerler de dâhil, biyolojik çeşitliliğin yerinde korunması için en önemli ve dikkat çeken doğal habitatları içermesi (WHC, 2021, ss. 29-30; Dünya Mirası Merkezi, 2017, ss. 25-26).*

4.2. Bütünlük Beyanı

Bütünlük, kültürel ve doğal miraslar için onların bütüncüllüğünün (ayakta kalmışlığının; mevcutluğunun) ve eksiksizliğinin bir ölçüsüdür. DML'ye yazdırılmak üzere aday olan bir mirasın bütünlük koşullarını karşılaması gerekir. Mirasın bütünlük durumunu sorgulamak için aşağıda sıralanan ölçüt değerlendirme gereklilikleri, mirasa dair bütünlük beyanında belirtilmelidir;

- Mirasın üstün evrensel değerini ifade etmek için gerekli tüm unsurları içerdiği,
- Mirasın önemini yansıtan özelliklerin ve süreçlerin (yöntemlerin) eksiksiz sunumunu sağlamak için yeterli büyüklükte olduğu,
- Kentsel gelişimden ve/veya bakımsızlıktan kaynaklı olumsuz etkilenmişliği (WHC, 2021, s. 31).

4.3. Özgünlük Beyanı

DML'ye dünya miras alanı seçim kriterlerinden kültürel kriterleri (1 – 6 arası numaralı kriterler) karşıladığı gerekçelendirilen aday mirasların Komite'nin talep ettiği özgünlük koşullarını karşılaması gerekir. Miraslara yönelik özgünlük koşulları, Nara Özgünlük Bildirgesi'ni temel alan bir yaklaşımla oluşturulmuştur. Bu bağlamda Liste'ye aday kültürel ya da karma bir mirasın özgünlük koşullarını yerine getirip getiremediğinin değerlendirilebilmesi için mirasla ilgili aşağıdaki sıralanan niteliklerin tanımlanması gerekli görülmüştür (WHC, 2021, s. 31);

- *Bîçim ve tasarım,*
- *Malzeme ve fiziksel kapsam,*
- *Kullanım ve işlev,*
- *Gelenekler, üretim teknikleri ve yönetim sistemleri,*
- *Konum ve mekân,*
- *Dil ve diğer somut olmayan kültürel miraslar,*
- *Ruh ve hissiyat (ambiyans),*
- *Diğer iç ve dış etkiler.*

Yukarıda sunulan veriler, bir mirasın özgünlüğünü uygulama aşamasında sınavabilmek için önemli olsa da, Uygulama Rehberi'nde de belirtilmiş olduğu üzere (WHC, 2021, s. 31), *ruh ve hissiyat* gibi nitelikler, pratikte pek uygulanabilir değildir.

4.4. Koruma Durumu ve Yönetim Planı

UNESCO dünya miras alanlarına ilişkin adaylık dosyalarında yönetim planlarının yer alması, 1997 yılında bir zorunluluk haline getirilmiştir (Pendlebury vd., 2009, s. 351). Dünya miras alanı olarak kabul edilen alanların korunma durumu ve yönetim planı, mirasların kabul görmüş olan üstün evrensel değerlerinin sürdürülebilirliğini ve geliştirilebilirliğini garantilemelidir. Mirasların genel koruma durumları ve dolaylı olarak üstün evrensel değerleri, belirlenmiş izleme süreçleri doğrultusunda ve düzenli olarak kontrol edilmelidir.

DML'ye kaydedilen her miras, uzun vadede yasal olarak desteklenen, düzenleyici, kurumsal ve/veya geleneksel korumaya ve yönetime sahip olmalı, koruma, yeterli düzeyde belirtilmiş sınırları içermelidir. Sözleşme'ye taraf devletler, miraslara dair ulusal ölçekte yeterli koruma düzeyini sağlamalıdır. Mirası korumaya yönelik korumanın ne şekilde işlediğine dair açık bir betimlemenin adaylık dosyasında yer alması beklenir. Her aday miras, uygun yönetim planına veya mirasın üstün evrensel değerinin ne şekilde muhafaza edilmesi gerektiğini belirten belgelenmiş bir yönetim sistemine sahip olmalıdır (WHC, 2021).

Etkili bir yönetim, mirası ve adaylığını korumak ve tanıtmak için kısa, orta ve uzun vadede eylemler döngüsünü içermelidir. Ayrıca planlama ve yönetimin entegre edildiği yaklaşımlar, mirasın zaman içerisindeki gelişimine rehberlik edebilmesini ve üstün evrensel değerinin tüm yönleriyle korunabilmesinin sağlanması için esastır.

5. GERİYE DÖNÜK ÜSTÜN EVRENSEL DEĞER BEYANLARININ KABULÜ

Komite'nin 2007 yılında düzenlenen 31. Olağan Toplantısı'nda üstün evrensel değer kavramı konusunda yaşanan bir diğer önemli gelişme, geriye dönük üstün evrensel değer beyanı kabullerine başlanmasının kararlaştırılması olmuştur. Komite, taraf devletlerden, 1978 – 2006 yılları arasında listeye kabul edilen miraslara dair üstün evrensel değer beyanlarının geriye dönük olarak hazırlanmasını talep etmiştir (WHC, 2007, s. 190). Kararın ardından taraf devletçe hazırlanan geriye dönük üstün evrensel değer beyanlarından ilki, 2009 yılında Komite tarafından kabul edilmiş ve 2018 yılına kadar 715 adet UNESCO dünya miras alanının geriye dönük üstün evrensel değer beyanları kabul edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. UNESCO Dünya Miras Alanlarının Geriye Dönük Üstün Evrensel Değer Beyanlarının Yıllara Göre Kabul Kararı Sayıları

Karar Yılı	Geriye Dönük ÜED Beyanı Kabul Edilen Miras Sayısı
2009	1
2010	80
2011	31
2012	94
2013	193
2014	127
2015	81
2016	62
2017	25
2018	21
TOPLAM	715

Kaynak: WHC, 2022 kaynağından veriler yazar tarafından derlenerek oluşturulmuştur.

6. TARTIŞMA

İnsanlığın ortak mirasını uluslararası düzeyde korumak üzere 20. yüzyılın ikinci yarısında Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme imzalanmış, sözleşmenin en verimli uygulama aracı olarak da UNESCO Dünya Miras Listesi geliştirilmiştir. İlerleyen süreç içerisinde UNESCO Dünya Miras Listesi, en etkin uluslararası miras koruma araçlarından birisi olmuştur. Bu etkinlikte listenin durağan olmayan, gelişime açık yapısının rolü büyük olmuştur. UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer alan miras sayısı arttıkça, listeye ilişkin mirasların kabul koşulları gelişim göstermiş ve bu sayede insanlığın ortak mirası, daha etkin koruma koşullarına kavuşmuştur.

Günümüzde bir mirasın UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kabul edilebilmesi için en önemli koşul, mirasın üstün evrensel değer taşıdığıının UNESCO Dünya Miras Komitesi tarafından kabul görmesidir. Üstün evrensel değer kavramı, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme ile birlikte ortaya çıkmış ve sözleşmenin UNESCO Dünya Miras Listesi'ne yönelik uygulama süreçlerinin en vazgeçilmez ögesi olmuştur. Ancak üstün evrensel değer kavramının tam olarak ne ifade etmesi gerektiği, 21. yüzyılda, uzun yıllar süren tartışmalar sonucunda ortaya konulabilmiştir.

Dünya Mirası Sözleşmesi'nin Uygulanmasına İlişkin Uygulama Rehberi'nin 2005 yılı revizyonunda sunulan üstün evrensel değer tanımının UNESCO Dünya Miras Listesi'ne yönelik adaylık süreçlerinde pratikte uygulanabilirliği, 2007 yılından itibaren aday dünya miras alanlarına yönelik taraf devletlerce hazırlanarak UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne sunulmaya başlanan üstün evrensel değer beyanlarının kurgulanması ile mümkün kılınabilmiştir. Ayrıca UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin 2007 yılında, DML'de yer alan mirasların geriye dönük üstün evrensel değer beyanlarının kabulü kararlaştırılmış ve ilk geriye dönük üstün evrensel değer beyanının 2009 yılında Komite tarafından kabul edilmesi ile birlikte uygulamaya konulmuştur. Dünya Mirası Sözleşmesi'nin Uygulanmasına İlişkin Uygulama Rehberi'nin 2008 yılı revizyonunda üstün evrensel değer temelli revizyonlar gerçekleştirilmiştir. Danışma organları ICOMOS ve IUCN, doğal ve kültürel mirasların üstün evrensel değerleri konusunda ilk kompendiyumlarını hazırlayarak 2008 yılında yayınlamıştır. Bu çabalar sonucunda üstün evrensel değer beyanlarının ne tanımlaması gerektiği ve ne şekilde hazırlanması istendiği ortaya konulmuş ve uygulamada beyanların etkinliği artırılmıştır.

Alınan kararların ve tedbirlerin pratikte listeleme sürecine verimli bir şekilde dâhil olması, UNESCO Dünya Miras Merkezi, UNESCO Dünya Miras Komitesi ve danışma organlarının 2007 - 2009 yılları arasındaki geçiş döneminde göstermiş oldukları gayretlerle 2009 yılında başarıya ulaşmıştır. Bu bağlamda, üstün evrensel değer kavramının uygulanabilirliği adına 2009 yılı, bir dönüm noktası olmuştur. Ancak üstün evrensel değer kavramına ilişkin tanımın kesin ve durağan olmayabileceği, tartışmaya dayalı devingen listeleme süreci içerisinde kavramların da değişiklik gösterebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Kavramın uygulanabilirliğine yönelik oluşturulan üstün evrensel değer beyanlarının da yapısal değişikliklere açık olduğu, ilerleyen yıllarda tanımlanabilecek farklı süreç talimatlarının ve format değişikliklerinin söz konusu olabileceği unutulmamalıdır.

7. SONUÇ

Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'nin içerisinde yer alan üstün evrensel değer kavramının ne ifade etmesi gerektiğine ilişkin tartışmalar, 2000'li yılların başlarında yoğunlaşmış ve kavramın tanımı, Dünya Mirası Sözleşmesi'nin Uygulanmasına İlişkin Uygulama Rehberi'nin 2005 yılı revizyonunda ortaya konulmuştur. Üstün evrensel değer kavramının pratikte dünya miras alanlarına yönelik nasıl kullanılabilceği, Komite'nin 31. Olağan Toplantısı'nda tartışılmış ve ilgili uygulama talimatları 2007 yılında kabul edilmiştir. Alınan kararların etkilerinin uygulamada dünya miras alanları üzerinde görülmeye başlaması ise ancak 2009 yılından itibaren mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda üstün evrensel değer kavramı ile ilgili olarak 2005-2007 yılları arasında uygulamaya yönelik tartışmaların yoğunlaştığı bir geçiş dönemi olmuş ve 2009 yılı, dünya miras alanlarına yönelik üstün evrensel değer kavramının danışma organlarının talimatları doğrultusunda kullanımına ilişkin bir başlangıç, bir kırılma noktası olmuştur. Üstün evrensel değer kavramının uygulamada somut olarak ortaya konulabilmesi için bir araç olarak ise üstün evrensel değer beyanı oluşturulmuştur. Günümüzde dünya miras alanlarına ilişkin miras tanımlarının en temel somut gerekçesi üstün evrensel değer beyanları olmuş durumdadır.

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmanın tüm süreçlerinde araştırmanın yazarları eşit derecede katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Cleere, H. (1996). The concept of 'Outstanding Universal Value' in the World Heritage Convention. *Conservation and Management of Archaeological Sites, 1*, 227-233. <https://doi.org/10.1179/135050396793139042>
- Dünya Mirası Merkezi (2017). *Dünya mirası sözleşmesi uygulama rehberi* [Türkçe Çeviri]. http://www.alanbaskanligi.gov.tr/uluslararası_mevzuat.html
- Francioni, F. (2002). The international framework of legal instruments [Bildiri Özeti]. World Heritage 2002: Shared legacy, common responsibility, Venedik, İtalya. <https://whc.unesco.org/archive/websites/venice2002/plenary/pdf/programme.pdf>
- ICOMOS (2004). *The World Heritage List: Filling the gaps - an action plan for the future (an analysis by ICOMOS)*. <https://whc.unesco.org/document/102409>
- Labadi, S. (2013). *UNESCO, cultural heritage, and Outstanding Universal Value*. AltaMira Press.
- Merryman, J. H. (1986). Two ways of thinking about cultural property. *The American Journal of International Law, 80*(4), 831-853. <https://doi.org/10.2307/2202065>
- Nian, S., Zhang, H., Mao, L., Zhao, W., Zhang, H., Lu, Y., Zhang, Y. ve Xu, Y. (2019). How Outstanding Universal Value, service quality and place attachment influences tourist intention towards world heritage conservation: A case study of Mount Sanqingshan National Park, China. *Sustainability, 11*(12), 3321. <https://doi.org/10.3390/su11123321>
- Pendlebury, J., Short, M. ve While, A. (2009). Urban world heritage sites and the problem of authenticity. *Cities, 26*(6), 349–358. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2009.09.003>
- Pereira Roders, A. ve van Oers, R. (2010). Outstanding Universal Value, world heritage cities and sustainability: Mapping assessment processes. D. Offenhäüßer, W. C. Zimmerli ve M. T. Albert (Eds.) içinde, *World heritage and cultural diversity* (ss. 225-236). German Commission for UNESCO; Druckzone GmbH & Co. KG.
- Reid, D. M. (1992). Cultural imperialism and nationalism: The struggle to define and control the heritage of Arab art in Egypt. *International Journal of Middle East Studies, 24*(1), 57-76. <https://doi.org/10.1017/S0020743800001422>
- WHC (1977). *Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*. <https://whc.unesco.org/archive/opguide77a.pdf>
- WHC (1980). *Report of the rapporteur on the fourth session of the World Heritage Committee*. <https://whc.unesco.org/archive/1980/cc-80-conf016-10e.pdf>
- WHC (1998). *Report of the world heritage global strategy natural and cultural heritage expert meeting (25 to 29 March 1998, Theatre Institute, Amsterdam, The Netherlands)*. <https://whc.unesco.org/archive/1998/whc-98-conf203-inf7e.pdf>
- WHC (2004). *Decisions Adopted at the 28th Session of the World Heritage Committee (Suzhou, 2004)*. <https://whc.unesco.org/archive/2004/whc04-28com-26e.pdf>
- WHC (2005a). *Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*. <https://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf>
- WHC (2005b). *Decisions of the 29th Session of the World Heritage Committee (Durban, 2005)*. <https://whc.unesco.org/archive/2005/whc05-29com-22e.pdf>
- WHC (2006). *Decisions Adopted at the 30th Session of the World Heritage Committee (Vilnius, 2006)*. <https://whc.unesco.org/archive/2006/whc06-30com-19e.pdf>

- WHC (2007). *Decisions Adopted at the 31st Session of the World Heritage Committee (Christchurch, 2007)*.
<https://whc.unesco.org/archive/2007/whc07-31com-24e.pdf>
- WHC (2008). *Decisions adopted at the 32nd session of the World Heritage Committee (Quebec City, 2008)*.
<https://whc.unesco.org/archive/2008/whc08-32com-24reve.pdf>
- WHC (2021). *Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*.
<https://whc.unesco.org/document/190976>
- WHC (2022). *World Heritage List*. <https://whc.unesco.org/en/list/>
- Ürün, Ş. (2016). *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme: Doğal Miras Alanları Başvuru, Adaylık ve Değerlendirme Süreçleri*.
https://www.unesco.org.tr/Content_Files/Content/tez/sutez.pdf